

Göreme Açık Hava Müzesi'nde Yer Alan Bizans Kiliseleri Byzantine Churches in Göreme Open Air Museum

Ayşe Özaydın Sipahi^a, Firdevs Kulak Torun^b

^a Restoration and Conservation, Institute of Science, Atatürk University, Erzurum, Turkey.

ORCID: 0009-0000-2290-2249

E-mail: ayseoz50@gmail.com

^b Department of Interior Architecture, Faculty of Architecture and Design, Atatürk University, Erzurum, Turkey.

ORCID: 0000-0003-0133-4216

E-mail: firdevskulaktorun@hotmail.com

Araştırma makalesi

Özet

Anadolu, farklı toplumlara ev sahipliği yapmış bir bölgedir. Tarihinde farklı toplumlar için önemli yerleşmelere sahip olmuştur. Kapadokya bölgesinde yer alan Göreme, bu yerleşmelerdendir. Bizans döneminde Hıristiyan toplumu için önemli bir yerleşimdir. Bölgedeki eserler günümüze miras olarak kalmıştır. Eserlerden bazıları dönemin yaşamını, toplum yapısını en iyi şekilde aktaran yapılarıdır. Bu sebeple çalışma kapsamında Göreme Açık Hava Müze'sinde yer alan kiliseler ele alınmıştır. Yapılan araştırmalar ile bölgede yedi adet Orta Bizans Dönemi Mimarisi ile tarihlendirilen kilise yapısına ulaşılmıştır. Bu kiliseler çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Bu kiliseler; Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise'dir. Çalışmanın amacı örnekleme yer alan kiliselerin birbirleriyle ve Orta Bizans mimarisinin özellikleriyle benzerlik ve farklılıklarını tespit etmektir. İlk olarak literatür taraması gerçekleştirilerek bölge tanıtılmıştır. Ardından Bizans Mimarisi araştırılmıştır. Orta Dönem Bizans Mimarisinin özellikleri tespit edilmiştir. Değerlendirme aşamasında örnekleme yer alan kiliselerin özellikleri belirlenmiş, Orta Bizans Dönemi Mimarisinin özellikleriyle karşılaştırılmıştır. Karşılaştırma neticesinde kiliselerin tarihlendirildikleri dönem özellikleri ile aralarındaki benzerlik ve farklar ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bizans Dönemi, Göreme, Kilise, Mimarlık Tarihi.

Abstract

Anatolia is a region that has hosted different societies. In its history, it has had important settlements for different societies. Goreme, located in the Cappadocia region, is one of these settlements. It was an important region for the Christian community during the Byzantine period. The artifacts located in the region have remained as a heritage to this day. Some of the works are religious structures that best convey the life of the period and the structure of society. For this reason, the churches in the Göreme Open Air Museum were considered within the scope of the study. With the researches carried out, seven church structures dated to the Middle Byzantine Period Architecture have been reached in the region. The churches reached formed the sample of the study. These churches are; St. Basil's Church, Elmalı Church, St. Barbara Church, Yılanlı Church, Dark Church, Çarıklı Church and Tokalı Church. The aim of the study is to determine the similarities and differences of the churches included in the sample with each other and with the features of the architecture of the Middle Byzantine period. First, the region was introduced by conducting a literature search. Then Byzantine Architecture was investigated. The characteristics of the architecture of the Middle Byzantine Period have been identified. At the evaluation stage, the characteristics of the churches included in the sample were determined and compared with the characteristics of the Architecture of the Middle Byzantine Period. As a result of the comparison, the similarities and differences between the Decadal characteristics of the churches and the period they are dated have been revealed.

Keywords: Architectural History, Byzantine Period, Church, Göreme

<https://doi.org/10.32955/neujfa202352781>

1. GİRİŞ

Anadolu, köklü geçmişe sahip olan topraklardan biridir. Tarih boyunca çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Bu süreçte farklı kültürlerin etkileşimine şahitlik etmiş ve bu sayede zengin bir kültürel mirasa sahip olmuştur. Anadolu'nun en önemli özelliklerinden biri, farklı dini hareketlerin doğduğu ve yayıldığı bir bölge olmasıdır. Özellikle Hristiyanlık dini için büyük bir öneme sahip olmuştur. Anadolu, tarihin erken dönemlerinden itibaren Hristiyanlık'ın yayılma ve gelişme sürecine tanıklık etmiştir. Bu dönemlerde birçok önemli eser Anadolu topraklarında inşa edilmiştir. Bu eserler, dini mimari örnekleriyle zenginleşmiş ve bölgenin dini önemini vurgulamıştır. Anadolu'daki Hristiyanlık mirası, dini açıdan önemli yerlerin yanı sıra erken dönem Hristiyanlık inançlarının ve uygulamalarının izlerini taşımaktadır. Anadolu'nun en dikkat çekici bölgelerinden biri Kapadokya/Göreme yerleşimleridir. Tarih öncesi dönemlerden itibaren yerleşimlere ev sahipliği yapmış olan bu bölge, Hristiyanlık tarihi için de büyük bir rol oynamıştır. Kapadokya'nın benzersiz coğrafi yapısı, Hristiyanlığın erken dönemlerindeki takipçileri için sığınaklar ve manastırlar oluşturma imkânı sunmuştur. Bu manastırlar, dini ayinlerin icra edildiği yerler olarak hizmet vermiş ve bölgenin dini önemini artırmıştır. Bu sebeple araştırmanın çalışma alanı olarak Kapadokya bölgesi seçilmiştir. Kapadokya bölgesi, konumu, jeolojik yapısı ve tarihi sayesinde çeşitli kültür katmanları ve mirası ile Anadolu'nun önemli yerleşmelerinden biridir.

Bir bölge ismi olarak kullandığımız Kapadokya kelimesi; Katpuka, Tukların toprakları, Güzel Atlar Ülkesi anlamlarını taşımaktadır (Hild ve Reste, 1981). Kapadokya bölgesi konum olarak Nevşehir, Kırşehir, Niğde, Aksaray, Kayseri, Malatya illeri ile Ankara'nın doğusunda, Yozgat ve Sivas'ın güneyinde, Adana'nın kuzeyinde yer almaktadır (Sözen, 1998). Kapadokya Bölgesi söylemiyle Nevşehir ve çevresi akla gelmektedir. Ancak günümüzde Kayseri, Niğde ve Kırşehir illerini kapsayan bir alandır (Korat, 2009).

Kapadokya bölgesinin jeolojik yapısı yaklaşık 60 milyon yıl önce gerçekleşen bir doğa olayı ile şekillenmiştir. Erciyes, Güllü ve Hasan Dağlarının püskürttüğü lav ve küller bölgede yumuşak tabakaların oluşmasını sağlamıştır. Milyonlarca yıl boyunca gerçekleşen yağmur, rüzgar gibi doğa olayları lav ve külleri aşındırmıştır. Bu sayede bölgede farklı sertlik seviyelerine sahip tuf tabakası oluşmuştur (Yılmaz vd., 2010). Kapadokya bölgesinin jeolojik yapısını oluşturan tuf tabakası alanda yer alan mimari eserlerin şekillenmesinde de etkili olmuştur.

Kapadokya bölgesi geçmişten günümüze birçok farklı topluma da ev sahipliği yapmıştır. Bölgede 1.-4. yüzyıllar arasında Romalıların hakimiyetinde olmuştur. Bu yüzyıllarda Arap istilaları gerçekleşmiştir. İstilaların sonucunda Kapadokya bölgesi, 646 yılında Arap halkının egemenliğine girmiştir. 9. yüzyıla gelindiğinde ise bölgede Bizans hakimiyeti hüküm sürmüştür. Anadolu'ya Türklerin girmesine kadar bölgede Bizans Devleti egemen olmuştur. 11. yüzyılda Anadolu'nun Türk hakimiyetine girmesinin ardından Kapadokya Bölgesi de Selçukluların egemenliğine geçmiştir. 14. yüzyıl sonrasında Anadolu'ya hükmeden ve bir diğer Türk devleti olan Osmanlı Devleti'nin topraklarına katılmıştır (Bilgili, 2014).

Kapadokya bölgesi, tarihinde Hristiyanlık dini açısından önemini korumuştur. Bölge, 4. yüzyılda Hristiyanlığın önemli merkezleri arasında yerini almıştır. Bölge, topoğrafik yapısının gizli bir şekilde örgütlenmeye, saklanmaya sahip olması, mekan olarak kullanım kolaylığı sağlaması sebepleriyle din adamlarının inzivaya çekilmek için kullandıkları

elverişli bir alan olmuştur. Bu sebeplerle bölgede çeşitli din adamlarının olduğu bilinmektedir. Bu din adamlarından bazılarının ismi; Aziz Basileios, Caesarealıb Gregorius ve Nazianzuslu Gregorios'dır (Mitchell, 1993). Önemli din adamları sayesinde Kapadokya bölgesi, 4. yüzyılda Hıristiyanlık tarihi açısından etkin bir bölge olmuş, parlak bir dönem geçirmiştir. Ancak bölge çeşitli istila tehditleri ile sürekli olarak karşı karşıya kalmasından dolayı dini bağlamda etkin ve parlak dönemi oldukça kısa sürmüştür (Kostof, 1989). Bölgede yer alan kilise yapılarının ve kilise iç mekanlarında gerçekleştirilen resim sanatının parlak dönemi ise 9-11. yüzyıllar arasında yaşanmıştır. Bu yüzyıllar içerisinde Nevşehir'in 10 kilometre uzağında yer alan Göreme vadisinde inşa edilmiş kilise yapıları etkin ve parlak dönemi yansıtan dini mimari örnekleri olmuştur. Bu vadideki kiliseler Bizans dönemi hakimiyetinde inşa edilmişlerdir (Akyürek, 1998). Ancak yapılar Anadolu'da Türklerin hakimiyetinin başlamasıyla farklı kültürün ve dini inancın etkisi altına girmiştir. Böylece kilise yapıları eski önemini kaybetmiştir (Ötügen, 1987).

Kapadokya bölgesi fazla sayıda kilise, manastır yapılarına sahip olduğu için Hristiyan toplumunun geçmiş dönemdeki yaşantısıyla ilgili birçok bilgi vermektedir (Uyar, 2015). Özellikle Kapadokya bölgesinin Ürgüp ve Avanos ilçelerinin sınırında yer alan ve etrafı vadilerle çevrili olan Göreme kasabası da Hıristiyan dini yapıları kapsamında önemli zenginlikleri günümüze ulaştırmıştır. Günümüze ulaşan eserler, Bizans Dönemi'ne ait olup kayaya oyulmuş kiliselerdir. Bu kilise yapıları günümüzde Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunmaktadır. Göreme Açık Hava Müzesi, 4.-13. yüzyıllar arasında etkin bir şekilde manastır hayatının yaşandığı bir kaya yerleşimidir. Alanda yer alan kaya bloklarının hemen hemen hepsinin içerisinde kilise yapıları bulunmaktadır (Yılmaz, 2011).

Göreme Açık Hava Müzesi içerisinde yer alan birçok dini yapının belgeleme çalışmaları günümüzde de devam etmektedir. Bu alanda daha önce yapılan çalışmalarda Ayhan (2020) Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunan yapıları incelemiş ve bu yapıların UNESCO raporlarına uygunluğunu tezinde değerlendirmiştir. (Ayhan, 2020) Yine bu alanda çalışan Ertürk (2020) ise yapıları incelemiş ve koruma önerilerinde bulunmuştur. (Ertürk, 2020) Bu çalışmada ise müzedeki kilise yapıları mimari açıdan incelenmiş olup Bizans Dönemi Mimarisine uygunluğu dönemin özellikleri belirlenip tablo haline getirilerek değerlendirilmiştir. Müzede isimsiz küçük şapeller de bulunmaktadır ancak ait net verilere ulaşılamamaktadır. Çalışma kapsamında Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan, net verilere ulaşılabilen ve belgeleme çalışmaları tamamlanmış olan yedi adet kilise yapısı ele alınmıştır. Ele alınan kiliseler çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Bu kiliseler; Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise'dir. Çalışmanın amacı, örnekleme yer alan kiliselerin özelliklerinin hem tarihlendirildikleri dönem özellikleri ile uyumu, hem de kendi aralarında benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymaktır.

Yapılan ön araştırmada örnekleme yer alan yedi adet kilise yapısının Bizans döneminde inşa edildiği bilgisine ulaşılmıştır. Kiliseler yapım tarihleri dikkate alındığında Orta Dönem Bizans Mimarisi ile tarihlendirilmiştir. Bu sebeple çalışmada ilk olarak Bizans Dönemi dini mimarisi hakkında araştırma gerçekleştirilmiştir. Ardından yapıların tarihlendirildikleri dönem olan Orta Dönem Bizans Mimarisi kapsamında dini yapıların özellikleri incelenmiştir. İnceleme neticesinde örnekleme yer alan kiliselerin özellikleri ile karşılaştırmak üzere dönemin dini mimarisinde kullanılmış olan kriterler tespit edilmiştir. Sonraki bölümde müzede yer alan ve örnekleme oluşturan; Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise olmak üzere yedi adet kilise yapısı tanıtılmıştır. Bu çalışmada müzede belgelenen

kiliseler incelenerek özellikleri karşılaştırılmış ve yapılar arasında bir dil birliğinin olup olmadığının tespiti yapılmıştır. Son aşamada ise Orta Dönem Bizans Mimarisi'nin dini mimarlığının özellikleri ile örnekleme yer alan kilise yapılarının özellikleri karşılaştırılmıştır. Tarihlendirildikleri dönemin özellikleri ile uygunluklarının saptanması amaçlanmıştır. Yapılan değerlendirmeler ile çalışmanın amacı gerçekleştirilmiştir.

1.1. MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma kapsamında ilk olarak örneklem belirlenmiştir. Kapadokya bölgesinde yer alan Göreme kasabası incelenmiştir. Kasabada bulunan Göreme Açık Hava Müzesi'nin belgelenen kilise yapıları tespit edilmiştir. Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise çalışmanın örneklemini oluşturmuştur. Örneklem kapsamında literatür çalışması gerçekleştirilmiştir. Yapıların Orta Dönem Bizans mimarisi ile tarihlendirildikleri belirlenmiştir. Araştırma kapsamında Orta Bizans dönemi mimari özelliklerini tespit etmek üzere literatür araştırmalarına devam edilmiştir. Ardından yapıların tarihlendirildikleri dönem özellikleri ile karşılaştırılması için kriterler tespit edilmiştir. Gerçekleştirilen literatür araştırmaları çalışma içerisinde sırasıyla aktarılmıştır. İlk olarak Kapadokya bölgesi ve önemi, Göreme kasabasının bu bölgedeki değeri ardından Bizans Dönemi Dini Mimarisi anlatılmıştır.

Ardından örnekleme yer alan kilise yapıları gözlemlenmiş, imkanlar doğrultusunda fotoğraflanarak belgelenmiştir. Yapılara ait plan şemalarına ulaşılmış ve plan şemaları tekrar çizilmiştir. Literatür kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda yapıların plan tipolojileri, üst örtüleri ve süsleme özellikleri bağlamında inceleme gerçekleştirilmiştir. Yapılar; yapım tarihi, plan tipi, plan şeması, üst örtüsü, narteks alanının kullanımı ve süsleme unsurları özellikleri dikkate alınarak incelenmiştir. Bu incelemeler neticesinde kilise yapılarının hem özelliklerinin tespit edilmesi hem de özelliklerinin birbirleriyle karşılaştırılması amaçlanmıştır. Yapılan inceleme tablolastırılarak metne aktarılmıştır. Bir sonraki adımda örnekleme yer alan yapıların tarihlendirildikleri dönemin mimari özellikleri kapsamında incelenmesine yer verilmiştir. Dönemin mimari özellikleri ile örnekleme yer alan kilise yapılarının özellikleri karşılaştırılmıştır. Çünkü kilise yapılarının, tarihlendirildikleri dönem özelliklerine uyumunun ortaya konması amaçlanmıştır. Dönem özellikleri ve kilise yapılarının karşılaştırılması da tablolastırılarak metin içerisine aktarılmıştır. Yapılan inceleme ve karşılaştırmalar neticesinde iki adet değerlendirme çizelgesi elde edilmiştir. Sonuç bölümünde ise elde edilen değerlendirme çizelgelerinin verileri kullanılmıştır. Veriler doğrultusunda kilise yapılarının ortak özellikleri, farkları gibi unsurlar belirlenmiş, Orta Bizans Dönemi özellikleri dikkate alınarak uyumları tespit edilmiştir. Ardından verilerin yorumlanmasıyla çıkarımlar yapılmıştır.

2. BİZANS DÖNEMİ DİNİ MİMARİSİ

Bizans Devleti, Anadolu topraklarında 330-1453 tarihleri arasında hüküm sürmüştür, aynı zamanda Doğu Roma İmparatorluğu olarak da bilinen bir devlettir. Bizans Devleti, hüküm sürdüğü bu yıllar içerisinde çok Tanrılı dinden, tek Tanrılı dine bir geçiş yaşamıştır. Devletin dini inanışında gerçekleşen bu geçiş, dini mimarisinde de değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Bu değişikliklerle birlikte devletin yaşadığı sosyal ve siyasal durumlar da ele alınarak devletin mimari süreci Erken, Orta ve Son Dönem Bizans olarak üç dönemde

incelenmiştir (Eyice, 1988).

Erken Dönem Bizans Mimarisi, 4 ve 8. yüzyıllar arasını kapsayan bir zaman diliminde yaşanmıştır. I. Konstantinus'tan başlayarak I. Justinianos'a kadar geçen dönem olarak kabul edilmiştir. Bu dönem mimarisi tuğla mimarisi olarak da tanımlanmıştır.

Ayrıca, taş ve taş ile tuğlanın bir arada kullanıldığı almaşık olarak isimlendirilen malzeme teknikleri de kullanılmıştır. Bu dönemde Roma'nın baskılarından kaynaklı olarak toplumda dinin gizli yaşanması durumu söz konusu olmuştur. Toplumda dinin gizli yaşanması durumu dini mimariyi de etkilemiştir. Çok fazla dini yapı inşa edilememiştir. Ancak var olan kilise mimarisi ise bazilika plan tipolojisinin öncülüğünde devam etmiştir (İbrahimgil, 2012). Bazilika plan tipolojisi kapsamında, üç yada beş nefli, transeptli ve kubbeli özellikleri taşıyan Helenistik dönem yapıları Erken Dönem Bizans Mimarisi'nde dini yapıların önemli bir grubunu oluşturmuştur (Can ve Gün, 2011). Bu süreçte 726'den 842'e kadar devam eden ve İkonoklaşma (Resim Düşmanlığı) olarak adlandırılan önemli bir dönem yaşanmıştır. Tarihi akış içerisinde toplum içerisinde Hıristiyanlık dinini yaşamak özgür bir hal almıştır. Hıristiyanlık dininin serbest hale gelmesiyle dini yapılar da etkilenmiştir. Kiliselerin mimari ve süslemelerinde otoritelerin uygun gördüğü esaslar kullanılmıştır. Kilise yapıları bir araya getirilmiş ve topluluk halini almıştır. Ardından Hıristiyanlık dininin sembolü olan haç biçimi, kilise plan tipolojilerinde uygulanmıştır (Eyice, 1988).

Orta Dönem Bizans Mimarisi ise 842 ile 1204 yıllarını kapsayan bir dönemdir. İkonoklaşma döneminin ardından başlamış, Latin işgalinin sonlanmasına kadar devam etmiştir. Orta Dönem Bizans Mimarisinde bazilika plan tipi daha ender olarak kullanılmıştır. Bazilika plan tipinin yerini Erken Dönem Bizans Mimarisinde kilise yapılarında uygulanmaya başlanan ve geliştirilen kapalı Yunan haçı plan tipi almıştır. Bu plan tipolojisinde kare merkezli, serbest desteklerin taşıdığı bir kubbe, dik eksenlerde ise tonoz örtülere sahip haç kolları uygulanmıştır. Orta Dönem Bizans Mimarisi sürecinde kilise yapıları küçük boyutlu olarak inşa edilmiştir. Küçük kilise yapılarının inşa edilme sebebi ise kullanılan plan tipinin büyük yapılar inşa etmeye imkân tanımamasıdır. Kilise yapılarının süslemesinde dış cephelerde tuğla bezemeler kullanılmıştır. Yapıların iç mekanlarında merkez odaklı süsleme anlayışı hâkim olmuştur. Kilise yapılarının Tonozlarda ise genellikle mozaik ile doldurma işlemi gerçekleştirilmiştir (Eyice, 1988).

Bu dönem Kapadokya bölgesinin mimarisi kapsamında önemlidir. Çünkü bölge mimarisi altın çağını bu dönemde yaşamıştır. Bölgede yer alan şapel, kilise, manastır yapılarının birçoğu bu dönemde inşa edilmiştir (Akyürek, 1998).

Son Dönem Bizans Mimarisi, 1261 yılında başlayıp, 1453 yılına kadar süren bir dönemi kapsamıştır. Dönem kapsamında çok fazla eser inşa edilmemiştir. Küçük ölçekli kilise yapıları inşa edilmiştir. Yapıların plan şemasında dehlizli plan tipi kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca yapıların dış cephe süslemelerinde ise Türk sanatının etkileri hâkim olmuştur. Mukarnas, sivri kemer gibi Türk mimarisinin elemanları Son Dönem Bizans Mimarisi'nin eserlerinde kullanılmıştır (Öztaşkın, 2018).

Örnekleme yer alan kilise yapıları, Orta Dönem Bizans Mimarisi'nin önemli örnekleridir ve çalışmanın ilerleyen aşamalarında bu dönemin mimari özellikleri dikkate alınmıştır. Orta Dönem Bizans Mimarisinde küçük boyutlu kiliselerin inşa edildiği gözlenmektedir. Bu kiliseler, daha önceki dönemlere kıyasla daha kompakt bir yapıya sahiptir. Ayrıca, kiliselerin plan şemasında Kapalı Yunan Haçı kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu plan şeması, haçın kollarının birleştiği merkezi bir alanı içerir ve kilise yapısının simetrik bir düzen

içinde tasarlanmasını sağlar. Orta Dönem Bizans kiliselerinde, plan düzleminde kare merkez anlayışının benimsendiği görülmektedir. Kilisenin ana mekânı, kare veya yakın boyutlarda bir alan olarak tasarlanırken, diğer mekânlar etrafında düzenlenmiştir. İç cephe süslemeleri, Orta Dönem Bizans kiliselerinin önemli bir özelliğidir ve genellikle merkez odaklı olarak gerçekleştirilmiştir. Mozaikler, freskler ve ikonalar, kilisenin iç mekânını süsleyen öğelerdir ve dini sahnelerin canlandırılmasında kullanılmıştır. Orta Dönem Bizans kiliselerinde tonozlar, mozaiklerin sergilenmesi için önemli bir platform sağlamıştır. Tonozlar, üzerlerine yerleştirilen mozaiklerle kilisenin iç mekânında görsel bir zenginlik oluşturmuştur. Üst örtü olarak, Orta Dönem Bizans kiliselerinde genellikle kubbe kullanılmıştır. Dış cephede, Orta Dönem Bizans kiliselerinde tuğla malzeme yaygın olarak kullanılmıştır. Literatür taramasından elde edilen veriler ve gerçekleştirilen yorumlamalar neticesinde dönemin özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Küçük boyutlu kiliselerin yapılması,
- Kapalı Yunan Haçı plan şemasının kullanılması,
- Plan düzleminde kare merkez anlayışının uygulanması,
- İç cephe süslemelerinin merkez odaklı olarak gerçekleştirilmesi,
- Tonozlarda mozaik kullanımı,
- Üst örtü olarak kubbe kullanımı,
- Dış cephede malzeme olarak tuğla kullanımıdır.

Bu belirlenen özellikler, çalışmanın değerlendirme aşamasında örnekleme yer alan kiliselerin özellikleriyle karşılaştırılmıştır.

3. GÖREME AÇIK HAVA MÜZESİ VE MÜZE İÇERİSİNDEKİ KİLİSELER

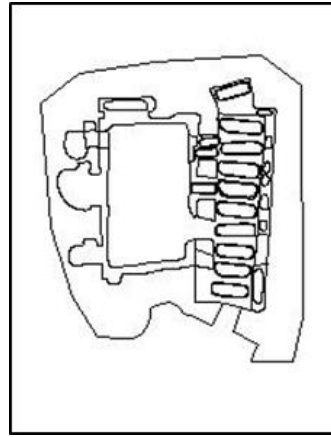
Göreme kasabası; Nevşehir'e 10 km uzaklıktadır. Ürgüp ve Avanos ilçeleri sınırında yer almaktadır. Kasabanın etrafı vadilerle çevrilidir. Göreme kasabası özellikle 7. ve 13. Yüzyıllar arasında baskılardan dolayı bölgeye yerleşen Hıristiyanlar sayesinde önemli bir merkez haline gelmiştir (Göreme Belediyesi, t.y.). Göreme kasabası yukarı ve aşağı vadi olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Çalışma alanını oluşturan Göreme Açık Hava Müzesi, Görme Kasabası'nın yukarı vadi bölgesinde yer almaktadır. Müze, Göreme-Ortahisar yolunun batısında, kasabanın yaklaşık 2 kilometre doğusunda yer almaktadır. Göreme Açık Hava Müzesi'nin sahip olduğu alan Kapadokya bölgesinin en geniş monastik oluşumu olarak değerlendirilmektedir. Bu alan bir kaya yerleşimi olarak kullanılmıştır. Kayaların içerisinde kiliseler inşa edilmiş olan müze ilk manastır eğitiminin verildiği yer olarak kabul edilmiştir. Müze kaya içine oyulmuş ve 11 ve 13. Yüzyıllar ile tarihlendirilen yedi adet kiliseye sahiptir (Teteriatnikov, 1997). Müzede isimsiz şapellerde bulunmaktadır. Ancak net verilere ulaşılabilecek yedi adet kilise bulunmaktadır. Bu yüzden çalışma kapsamında bu yedi adet kilise ele alınmıştır. Bu kiliseler; Basil Kilisesi, Elmalı Kilise, Azize Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kilise'dir (KTB, t.y.). Şekil 1'de müzeye ait genel bir görünüş yer almaktadır.

Şekil 1. Göreme Açık Hava Müzesi genel görünüm (Sipahi, 2023).

3.1. Aziz Basil Kilisesi

Aziz Basil Kilisesi, Göreme Açık Hava Müzesi'nin girişinde yer almaktadır. Kilisenin yapım tarihi 11. Yüzyıl olarak tarihlendirilmiştir (Epstein, 1975). Kilise, dikdörtgen plan tipine sahiptir. Yapının üst örtüsü ise enine beşik tonozludur. Üç apsise sahiptir. Nef ve narteks arası iki arkadla birbirinden ayrılmıştır. Aziz Basil Kilisesi'nin plan şeması Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2. Aziz Basil Kilise Plan Şeması (Uysun, 2017 'den Ö. Sipahi, 2023 tarafından düzenlenmiştir.)

Kilisenin narteks alanı sütunlarla bölünmüştür. Bu alanda mezar çukurları bulunmaktadır. Mezarların kilisenin donörüne, donörünün yakınlarına veya saygın din adamlarına ait olduğu düşünülmektedir. Kilisenin süslemesinde iki tür boyama tekniği uygulanmıştır. Ana apsiste; Meryem, çocuk İsa ve kiliseyi yaptıran kişi resmedilmiştir (KTB, 2023). Yapının güney duvarında ejderle savaşıyan Aziz George ve Aziz Basil, Aziz Demetrius ve iki azize tasvirleri yer almaktadır. Kuzey duvarında ise at üzerinde tasvir edilmiş Aziz Theodore bulunmaktadır (Korat, 2018). Kilisenin narteks mekânı, narteks alanında yer alan mezarlar ve Aziz Theodore tasviri Şekil 3'te verilmiştir.

(a)

(b)

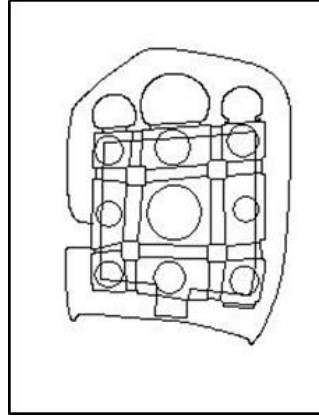
(c)

Şekil 3. (a) Aziz Basil Kilisesi nartekse geçiş mekânı, (b) Narteks Bölümündeki Mezarlar, (c) At üzerinde Aziz Theodore, (Ö. Sipahi,2023).

3.2. Elmalı Kilise

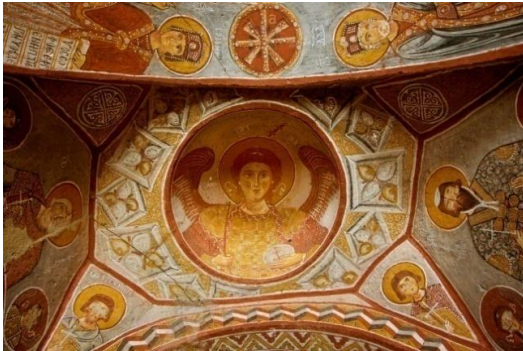
Elmalı Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nin girişinde bulunmaktadır. Kilisenin ismi ile ilgili iki adet inanış hakimdir. İlki kilisenin önünde yer alan ağaçtan aldığına dair bir inanıştır. Diğeri ise kolonlardan birinde tasvir edilmiş baş meleklerin elinde tuttuğu objenin elmaya benzetilmesinden kaynaklandığını düşünen bir inanıştır (Tuna ve Demirdurak, 2014). Elmalı Kilise, 11. yüzyılda inşa edilmiştir (Epstein, 1975).

Kapalı Yunan Haçı plan tipinin kullanıldığı kilise kare planlı bir naosa sahiptir. Yapının orijinal girişi güney yönünde yer almaktadır. Ancak kuzey duvarında açılan bir tünel ile de kiliseye giriş gerçekleştirilmektedir. Ayrıca destekli, dokuz adet kubbesi bulunmaktadır. (Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y.). Dört haç kolunda ve köşe mekanlarının üzerinde bu kubbeler yer almaktadır. Haç kolları sütunlar üzerinde konumlanmış dört kemer ile birbirinden ayrılmıştır. Haç kollarının kesişim noktası ise merkezde kare bir alan oluşturmuştur. Elmalı Kilise'nin plan şeması Şekil 4'te yer almaktadır.

Şekil 4. Elmalı Kilise Plan Şeması (Restle, 1967'den; Sipahi, Ö. 2023 tarafından tekrar düzenlenmiştir).

Elmalı Kilise'nin süslemelerinin kırmızı boya ile yapıldığı bilinmektedir. Bu süslemeler geometrik motiflerden oluşmuştur. Merkezinde yer alan kubbede İsa Pantokrator tasviri yer almaktadır. Kubbenin kemerlerinde ise ellerine dua yazılmış kağıtlar tutan peygamber tasviri yer almaktadır. Pandantiflerde İncil tasvirleri, İbrahim Peygamber'in misafirperverliği, üç Yahudi gencin fırında yakılması gibi dini konular tasvir edilmiştir (Göreme Belediyesi, t.y.).

(a)

(b)

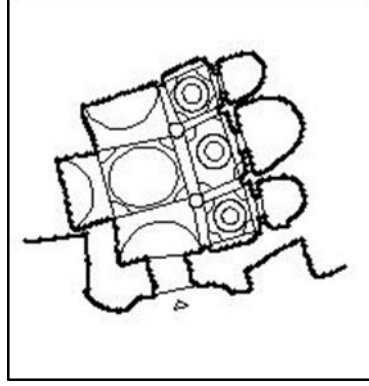

(c)

Şekil 5. (a) Elmalı Kilise Aziz Michael Archangel, (b) Hz. İsa çarmıhta, (c) Lazarus'un dirilişi (Yıldız, 2023).

3.3. Azize Barbara Kilisesi

Azize Barbara Kilisesi, Elmalı Kilise ile aynı kaya üzerinde bulunmaktadır. Kilise, 11. yüzyıla tarihlendirilmiştir (Karaca, 2013). İki serbest desteğe sahip yapı kapalı Yunan Haçı plan tipindedir. Yapının kuzey, güney ve batı yönlerinde bulunan haç kolları beşik tonozlu olarak inşa edilmiştir. Ayrıca haç kollarının kesişimi olan merkezi, doğu haç kolu ve doğu yöndeki iki köşe mekânının üst örtüsünde kubbe kullanılmıştır. Biri ana apsis olmak üzere üç adet apsisi vardır (Ertürk, 2020). Aziz Barbara Kilisesi'nin plan şeması Şekil 6'da yer almaktadır.

Şekil 6. Azize Barbara Kilisesi Plan Şeması (Karaca, 2013'dan; Sipahi, Ö, 2023 tarafından düzenlenmiştir.)

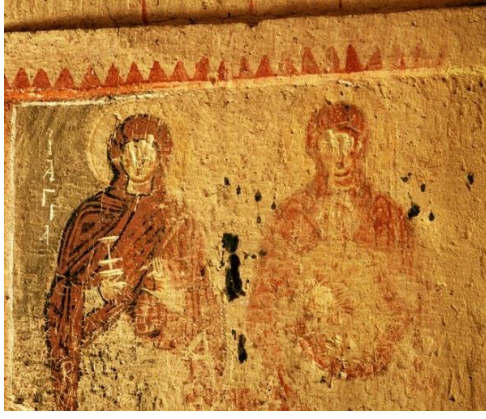
Azize Barbara Kilisesinin süslemeleri kaya üzerine ve kırmızı boya ile yapılmıştır. Genel itibariyle zengin askeri semboller, geometrik motifler süsleme unsuru olarak kullanılmıştır. Ana apside İsa Pantokrator tasviri yer alırken, kuzey haç kolu üzerinde at üzerinde ejderle savaşan Aziz George ve Aziz Theodore, batı haç koluna ise Azize Barbara tasvirleri bulunmaktadır (Göreme Belediyesi, t.y.). Kilisede yer alan tasvirlerin bir kısmı Şekil 7'de yer almaktadır.

(a)

(b)

(c)

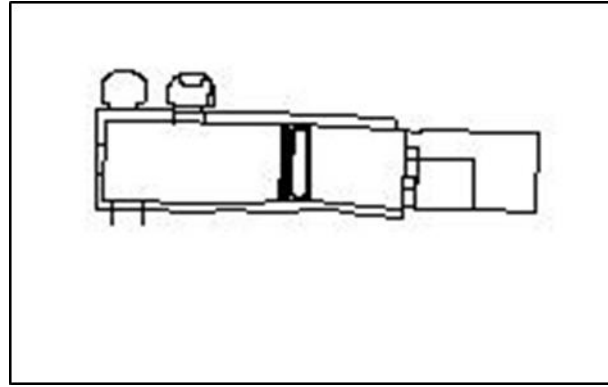

(d)

Şekil 7. (a) Aziz Barbara Kilisesi Aziz George ve Aziz Theodore, (b) İsa Pantokrator, (c) St.Barbara - Meryem Ana ve İsa, (d) Yan Nef, (Yıldız A, 2023).

3.4. Yılanlı Kilise

Yılanlı Kilise'nin ismini, yapının iç mekânında yer alan Aziz George ve Aziz Theodore'un atları üstünde bir yılanı öldürürken resmedilmiş tasvirinden aldığı düşünülmektedir. Yapı 11. yüzyıl tarihinde inşa edilmiştir (Pekin, 2018). Kilisenin girişi kuzey yönedir. Giriş alanının her iki tarafında mezar çukurları bulunmaktadır. Yılanlı Kilise dikdörtgen plana sahiptir. Beşik tonozlu kilisenin güney yönünde yer alan mezarların bulunduğu ek mekânın üstü düz tavanlıdır. Apsisi doğu duvarına oyulmuş, kilise tamamlanmadan bırakılmıştır (Göreme Belediyesi, t.y.). Yılanlı Kilise'nin plan şeması Şekil 8'de yer almaktadır.

Şekil 8. Yılanlı Kilise Plan Şeması (Epstein, 1975'ten, Sipahi, Ö., 2023 tarafından düzenlenmiştir).

Yılanlı Kilise'nin girişinin karşısında yer alan duvar düzleminde İsa ve kilise başışısının tasviri yer almaktadır. Doğu duvarında ise Aziz Onesius, Aziz Georgerce Aziz Theodore, Konstantin ve Helana tasvirleri bulunmaktadır. Batı duvarında Aziz Onophrios tasviri işlenmiştir (Ayhan, 2020). Kilisenin giriş alanı ve iç mekânda yer alan tasvirlerin bir kısmı Şekil 9'da verilmiştir.

(a)

(b)

(c)

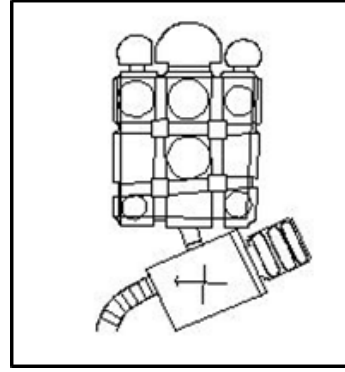
Şekil 9. (a) Yılanlı Kilise Doğu Duvarı, (b) Aziz George ve Aziz Theodore, (c) Kilise Giriş Kapısı, (Ö. Sipahi, 2023).

3.5. Karanlık Kilise

Yapının Karanlık Kilise olarak isimlendirilmesinin nedeni narteks alanında yer alan küçük bir pencereden çok az ışık almasından kaynaklanmıştır. Mekân içerisindeki fresklerin renkleri çok fazla ışığa maruz kalmadığı için oldukça canlıdır (Göreme Belediyesi, t.y.). Karanlık Kilise 11. yüzyılda inşa edilmiştir (Epstein, 1975). Yapı, Kapalı Yunan Haçı plan tipolojisine sahiptir ve dört adet serbest desteği vardır. Yapının kuzeyinde yer alan merdivenlerin sonunda beşik tonozlu narteks bölümü yer almaktadır. Bu alanın güneyinde ise mezarlar bulunmaktadır. Haç kolları çapraz tonozludur ve kolların kesişiminde yer alan merkezi ise dört sütunlu ve kubbe ile örtülüdür. Üç adet apsisi bulunmaktadır (Ertürk, 2022). Karanlık Kilise'nin plan şeması ve genel görünüşü Şekil 10'da yer almaktadır.

(a)

(b)

Şekil 10. (a) Karanlık Kilise genel görünüm (Sipahi, 2023). (b) Karanlık Kilise Plan Şeması (Restle, 1967'den Sipahi, Ö., 2023 tarafından düzenlenmiştir).

Karanlık Kilise'de İsa ve İncil siklusunun yer aldığı zengin süslemeler bulunmaktadır. Yapının sekiz adet donör tarafından yaptırıldığı bilinmekle birlikte yedi adet donörün ikonografik tasvirleri günümüze ulaşmıştır (Uysun, 2017). Ana kubbe üzerinde Hz. İsa ve Nikephorus ile Bassianus isimli iki donör tasviri bulunmaktadır. Kuzey duvarının yüzeylerinde üç adet donör tasviri kullanılmıştır.

Güney duvarının yüzeyinde iki adet donör ve Melek Gabriel ile Micheal tasvirleri resmedilmiştir (Rodley, 1985). Kilisede yer alan tasvirlerin bir kısmı Şekil 11'de yer almaktadır.

(a)

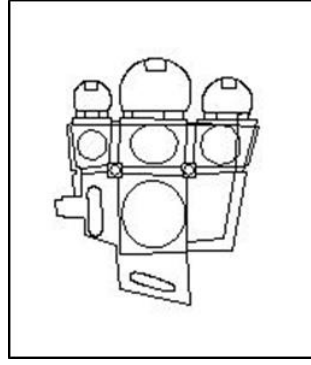

(b)

Şekil 11. Karanlık Kilise Pantokrator İsa, Hz. İsa Çarmıhta (Yıldız, 2023).

3.6. Çarıklı Kilise

Çarıklı Kilise, Göreme Açık Hava Müzesi'nin doğusunda yer almaktadır. Kilise, iki katlı bir manastır yapısının ikinci katında konumlandırılmıştır. Çarıklı Kilise, 11. yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir (Uysun, 2017). Kapalı Yunan Haçı plan tipine sahip olan Çarıklı Kilise'nin Elmalı Kilise ve Karanlık Kilise'den farkı batıda köşe kısımlarının bulunmamasıdır (Ötügen, 1984). Kilise üç apside sahiptir. Ana apsis orijinal halinde templanolu olarak kurgulanmıştır ancak günümüze ulaşamamıştır. Kuzey, güney ve batı haç kolları beşik tonozludur. Dört adet kubbesi bulunmaktadır (Göreme Belediyesi, t.y.). Çarıklı Kilise'nin plan şeması Şekil 12'de yer almaktadır.

Şekil 12. Çarıklı Kilise Plan Şeması (Restle, 1967'den, Sipahi, 2023 tarafından tekrar düzenlenmiştir).

Çarıklı Kilise'nin duvarlarında üç adet çocukluk dönemi, iki adet yetişkinlik dönemi, yedi adet çile dönemi olmak üzere toplam on iki adet Hz. İsa'nın hayatını anlatan sahneler bulunmaktadır (Ötüken, 1984). Yapının üç donörü olduğu bilinmektedir. Theognosto, Leo ve Micheal isimli bağışçılar, elinde kutsal haç olan ve kutsal hare ile ifade edilmiş bir azizle birlikte tasvir edilmiştir (Uysun, 2017). Çarıklı Kilise'de yer alan tasvirlerden bir kısmı Şekil 13'te yer almaktadır.

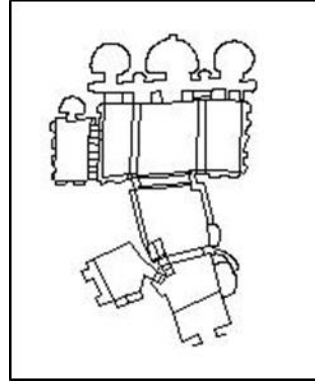

(a) (b)
Şekil 13. Çarıklı Kilise Pantokrator İsa, Hz İsa çarmıhta (Ertürk, 2020).

3.7. Tokalı Kilise

Tokalı Kilise, bölgenin en eski kaya kilisesi olarak bilinmektedir. Yapı, dört ayrı mekândan oluşmaktadır. Bu mekanlar Eski Kilise, Eski Kilise'nin altında yer alan kilise, Yeni Kilise, Yeni Kilise'nin kuzeyinde yer alan Yan Şapel'dir (Epstein, 1986).

Eski Kilise, 10. yüzyılın başlarına tarihlendirilmiştir. Günümüzde Yeni Kilise'nin giriş mekânı olarak algılanmaktadır. Ancak Eski Kilise'nin orijinal tasarımında tek nefli ve beşik tonozlu bir yapı olduğu bilinmektedir. Yeni Kilise'nin yapımında Eski Kiliseye ait apsis bölümü tamamen yıkılmıştır (Tuna ve Demirdurak, 2014). Eski Kilise'nin plan şeması Şekil 14'te yer almaktadır.

Şekil 14. Tokalı Kilise Plan Şeması (Epstein, 1986'den, Sipahi, 2023 tarafından tekrar düzenlenmiştir).

Eski Kilise içerisinde tonozların yüzeyine ve duvarların üst kısımlarına dini hikayeler anlatan sahneler işlenmiştir. Sahnelerde Hz. İsa'nın yaşamı ve Eski Ahit'te yer alan peygamberlerin, bazı azizlerin tasvirleri bulunmaktadır (Tuna ve Demirdurak, 2014). Eski Kilise'de yer alan tasvirlerin bir kısmı Şekil 15'te yer almaktadır.

(a)

(b)

Şekil 15. (a) Eski Kilise Kuzey Duvarı, (b) Aziz Hieron (Ertürk, 2020).

Yeni Kilise, dikdörtgen plana sahiptir. Yapının üst örtüsü basit beşik tonozdur. Kilise 10. Yüzyıl ortalarına tarihlendirilmiştir. Yapının doğu duvarında kemerlerle birbirine bağlı dört sütun, dört sütunun arkasında ise yükseltilmiş bir koridor bulunmaktadır. Koridor geçildiğinde ana apsis ve iki yan apsis olmak üzere üç apsisle karşılaşılmaktadır.

Yeni Kilise'nin beşik tonozlu nefinde süsleme işlemleri gerçekleştirilirken kırmızı ve mavi renklerin kullanılmıştır. Bu süslemelerde İsa'nın siklusu kronolojik sıraya göre işlenmiştir. Lapis mavisinin süsleme unsurlarında kullanımı, Tokalı Kilise'yi diğer kiliselerden ayıran en önemli özelliğidir. Yeni Kilise'nin enine nefinde, Aziz Basil'in hayatı, çeşitli azizlerin tasvirleri ve genellikle Hz. İsa'nın mucizelerine ait dini sahneler tasvir edilmiştir (Göreme Belediyesi, t.y.). Yeni Kilise'nin beşik tonozlu alanından genel bir görünüş Şekil 16'da yer almaktadır.

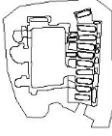
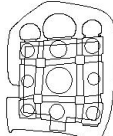
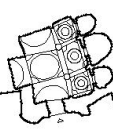
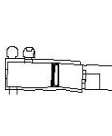
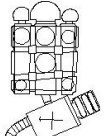
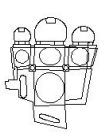
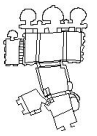

Şekil 16. Yeni Kilise Beşik Tonz (Ertürk, 2020).

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Araştırma kapsamında Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunan Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kiliselerin literatür taraması yapılarak tarihleri, mimari özellikleri, plan düzlemleri, süsleme unsurları hakkında veri elde edilmiştir. İncelenen yedi kilise yapısı inşa tarihleri, plan verileri, üst örtü, narteks alanının varlığı ve süsleme özellikleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İncelenen yapıların altı tanesi 11. yüzyıl ile tarihlendirilmişlerdir. Sadece Tokalı Kilise 10. yüzyıl ile tarihlendirilmiştir. Bu bağlamda tüm kiliseler Orta Bizans Dönemi ile ilişkilendirilmiştir. Plan şemalarının değerlendirilmesi kapsamında plan tipleri ele alınmıştır. Aziz Basil Kilisesi, Yılanlı Kilise ve Tokalı Kilise dikdörtgen plan şemasına sahiptir. Elmalı Kilise ve Aziz Barbara Kilisesi, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ise Kapalı Yunan Haçı tipindedir. Bu değerlendirme kapsamında kiliselerin plan tipolojileri bağlamında bir dil birliği saptanmamıştır. Ancak dikdörtgen ve Kapalı Yunan Haçı plan tipolojisinin benimsenerek uygulandığı kanısına varılmıştır. Ayrıca yapılarda narteks kullanımı ise sadece iki tanesinde saptanmıştır. Aziz Basil Kilisesi ve Karanlık Kilise'de narteks kullanımı varken, diğer kiliselerde mevcut değildir. Süsleme unsuru olarak tüm kiliselerde kalem işi tespit edilmiştir. Yapıların üst örtüleri dikkate alınarak değerlendirildiğinde ise kubbe ve beşik tonoz kullanıldığı belirlenmiştir. Ancak Aziz Basil, Elmalı, Yılanlı ve Tokalı Kiliselerinde üst örtü olarak sadece beşik tonoz kullanımı varken, Aziz Barbara, Karanlık ve Çarıklı Kiliselerinde hem kubbe hem beşik tonoz kullanımı mevcuttur. Yapılar ile ilgili özellikler Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan kiliselerin özellikleri

Yapının Adı	Aziz Basil Kilisesi	Elmalı Kilise	Aziz Barbara Kilisesi	Yılanlı Kilise	Karanlık Kilise	Çarıklı Kilise	Tokalı Kilise
Yapım Tarihi	11. yy	11. yy	11. yy	11. yy	11. yy	11. yy ortaları	10. yy. ortaları
Plan Şeması							
Plan Tipi	Dikdörtgen Planlı	Kapalı Yunan Haçı Planlı	Kapalı Yunan Haçı Planlı	Dikdörtgen Planlı	Kapalı Yunan Haçı Planlı	Kapalı Yunan Haçı Planlı	Dikdörtgen Planlı
Narteks	Var	Yok	Yok	Yok	Var	Yok	Yok
Süsleme	Kalem İşi	Kalem İşi	Kalem İşi	Kalem İşi	Kalem İşi	Kalem İşi	Kalem İşi
Üst Örtü	Beşik Tonoz	Beşik Tonoz	Kubbe, Beşik Tonoz	Beşik Tonoz	Kubbe, Beşik Tonoz	Kubbe, Beşik Tonoz	Beşik Tonoz

Değerlendirme sonucuna bakıldığında bölgedeki kiliseler aynı dönemde inşa edilmiştir. Kilise yapılarının şekillenmesinde topoğrafya en önemli etken olmuştur. Çünkü kiliseler topoğrafyada bulunan kaya mekanların oyulması tekniğiyle oluşmuştur. Kiliselerin boyutları ve konumları bu kaya mekanlara göre şekillenmiştir. Bu da kilise yapılarının özgün olmasını sağlamıştır. Yapılan tespitlerin ardından örnekleme yer alan kilise yapıları, Orta Bizans Mimari özellikleri ile karşılaştırılmıştır. Orta Dönem Bizans Mimarisi'ne ait kilise yapılarının özellikleri literatür kapsamında belirlenen; küçük boyutlu yapıların inşa edilmesi, kapalı Yunan Haçı plan şemasının kullanılması, kare merkezli uygulamaların gerçekleştirilmesi, iç cephe süslemesinin merkez odaklı yapılması, tonozlarda mozaik kullanılması, üst örtü olarak kubbe kullanımı, dış cephede tuğla kullanılması özellikleridir. Bu özellikler dikkate alınarak bir değerlendirme gerçekleştirilmiştir. Bu değerlendirme Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2. Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan kiliseler ile orta bizans dönemi mimari özelliklerinin karşılaştırılması

Orta Bizans Dönemi Özellikleri:	Aziz Basil Kilisesi	Elmalı Kilise	Aziz Barbara Kilisesi	Yılanlı Kilise	Karanlık Kilise	Çarıklı Kilise	Tokalı Kilise
Küçük Boyutlu	+	+	+	+	+	+	+
Kapalı Yunan Haçı Plan Şeması	-	+	+	-	+	+	-
Kare Merkezlilik	-	+	+	-	+	+	-
İç Cephe Süslemesinde Merkez Odaklılık	+	+	+	+	+	+	+
Tonozlarda Mozaik Kullanımı	-	-	-	-	-	-	-
Kubbe Kullanımı	-	-	+	-	+	+	-
Dış Cephede Tuğla Kullanımı	-	-	-	-	-	-	-

İç mekân süslemelerinde dini hikayelerin ve figüratif betimlemelerin merkezi bir odak noktası olduğu görülmüştür.

Bu çalışmada Göreme Açık Hava Müzesi'nde yer alan Aziz Basil Kilisesi, Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Yılanlı Kilise, Karanlık Kilise, Çarıklı Kilise ve Tokalı Kiliseleri ele alınarak tanıtılmış ardından analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucuna bakıldığında bölgedeki kiliseler ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır:

- İlk olarak, Orta Bizans Dönemi özelliklerinden biri olan küçük boyutlu kilise yapımı konusunda kiliselerde dil birliği gözlenmektedir. Kiliselerin genel olarak sınırlı alanlarda inşa edildiği ve daha küçük ölçekli oldukları gözlemlenmiştir. Bu, Orta Bizans Dönemi kilise mimarisinin belirgin bir özelliğidir.
- Kapalı Yunan Haçı plan şeması kullanımı ve planda kare merkezlik özellikleri dört kilisede tespit edilmiştir. Bu özelliklerin yaygın bir şekilde kullanıldığı ve kiliseler arasında dil birliği sağlandığı görülmektedir. Elmalı Kilisesi, Aziz Barbara Kilisesi, Karanlık Kilise ve Çarıklı Kiliselerin bu özelliklere sahip oldukları belirlenmiştir.
- İç cephe süslemelerinde merkez odaklılık özelliği, tüm kiliselerde görülmektedir. Kiliselerin iç mekanlarında freskler ve ikonografik unsurların kullanımı, Orta Bizans Dönemi kilise sanatının belirgin özelliklerindedir. İç mekân süslemelerinde dini hikayelerin ve figüratif betimlemelerin merkezi bir odak noktası olduğu tespit edilmiştir.
- Yapılarda kubbe kullanımı ise üç kilisede belirlenmiştir. Aziz Barbara Kilisesi, Karanlık Kilise ve Çarıklı Kiliselerde kubbe, mimari tasarımda önemli bir unsurdur ve Orta Bizans Dönemi kilise mimarisinin karakteristik bir özelliğini temsil eder.
- Dış cephe süslemesinde tuğla kullanımı ve tonozlarda mozaik kullanımı gibi özellikler, bu yapıların özgün yapım teknikleri nedeniyle müzedeki kiliselerle uyumlu değildir. Kapadokya bölgesindeki kiliseler, doğal tüf kaya oluşumlarına oyularak inşa edilmiştir ve

dış cephe süslemelerinde doğal kaya şekilleri ve oyma işçiliği ön plana çıkarılmıştır.

Sonuç olarak, yapıların tarihlendirildikleri Orta Bizans Dönemi özelliklerini büyük oranda taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, yapım teknikleri konusunda farklılaşan yapılar kendi içlerinde bir uyum sağlamakta ve özgün bir doku oluşturmaktadır. Bu özellikler, bölgedeki kiliselerin mimari ve sanatsal önemini vurgulamaktadır.

Göreme Açık Hava Müzesi, Kapadokya Bölgesi'nde yer alan ve Hristiyanlık inancının yoğun izlerini taşıyan önemli bir manastır kompleksidir. Bu müze, manastır yaşamının etkileyici bir örneğini sunarken aynı zamanda ikonografik anlatımların güçlü örneklerine de ev sahipliği yapmaktadır. Tarih boyunca manastır yaşamının varlığına dair izler bulunsa da, müze kiliselerinin büyük çoğunluğu 11. yüzyıla tarihlenmektedir. Bu dönemde bölgede Bizans devleti hüküm sürmekteydi ve müzedeki yapılar da o döneme ait önemli bilgilere sahip olmamızı sağlamaktadır.

Göreme Açık Hava Müzesi, kültürel somut mirasımızın kıymetli bir parçasıdır. Özellikle yapım teknikleri açısından özgün eserler içermesi, bu yapıların tanıtılması ve korunmasının büyük önem taşıdığını göstermektedir. Bu yapılar, bölgedeki isimlerin kökenini oluşturmuş tarihi figürleri tanımamıza ve o dönemin yaşamını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ancak, bu tür kültürel miras değerlerinin korunması ve gelecek nesillere aktarılması için daha fazla çaba sarf etmek gerekmektedir. Bu amaçla, akademik çalışmalara ve bilimsel araştırmalara daha fazla önem verilmesi gerekmektedir. Farklı bilim dalları arasında iş birliği içinde gerçekleştirilecek çalışmalar, bu alanların değerlerini koruma ve anlama sürecine katkı sağlayacaktır.

Bununla birlikte, Göreme Açık Hava Müzesi'nin sadece Türkiye'nin değil, uluslararası alanda da tanınması ve değerinin bilinmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda, kültürel mirasın turizm faaliyetleriyle uyumlu bir şekilde yönetilmesi, sürdürülebilir turizm modellerinin geliştirilmesi önemlidir. Bu, bölgenin tarihi ve kültürel zenginliklerinin korunmasını ve gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayacaktır.

Sonuç olarak, Göreme Açık Hava Müzesi içerisinde yer alan dini yapılar akademik araştırmalara dayanan kültürel ve tarihi önemi büyük bir değer taşımaktadırlar. Bu alandaki çalışmaların artırılması, yapım teknikleri, tarihi figürler ve yaşam tarzı gibi konuları daha iyi anlamamızı sağlayacak ve bu benzersiz mirası koruma çabalarına destek olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akyürek E. (1998). *MS IV.- XI. Yüzyıllar: Kapadokya'daki Bizans*. Metin Sözen (Ed.), Kapadokya içinde (s 226-395). Ayhan Şahenk Vakfı: Ankara.
- Ayhan, M., (2020). Göreme Açık Hava Müzesi ve Unesco'nun periyodik raporlarında Göreme ve Kapadokya Kayalık Sit alanı raporlarının incelenmesi ve değerlendirilmesi. Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir.
- Bilgili, B., (2014). Kapadokya kayalık alanları ve kaya oyma kiliselerinde koruma sorunları, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Can, Y., ve Gün, R. (2011). *Ana Hatlarıyla Türk İslâm Sanatları ve Estetiği*. İstanbul, Kayıhan Yayınları: İstanbul.

- Epstein AW., (1986). Tokali Kilise, Tenth Century Metropolitan Art in Byzantine Cappadocia. Washington: Dumbarton Oaks Research.
- Ertürk S., (2020). Göreme Saklı kilise belgeleme çalışmaları ve koruma önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Eyice, S., (1988). Bizans Mimarisi. S Bayram (Ed.) Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri içinde (s. 45-51). Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları: İstanbul.
- Göreme Belediyesi, N. (t.y.). Kiliseler. Erişim tarihi 17 Temmuz 2023, <https://www.goreme.bel.tr/tr/kiliseler>
- Hild, F. -M. Restle, (1981) Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos), Tabula Imperii Byzantini 2, Wien.
- İbrahimgil, M. Zeki., (2012). Sanat Tarihi 1. Koza Yayın Dağıtım: Ankara.
- Karaca HC., (2013). Göreme Açık Hava Müzesi'nde bulunan Azize Barbara Kilisesi, Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Korat G., (2009). Sokakların Ölümü, Kayseri'de ve Şehirlerimizde..., İletişim Yayınları, İstanbul.
- Korat G., (2018). Taş Kapıdan Taç Kapıya Kapadokya., Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık: İstanbul.
- Kostof, S., (1989). Caves of God. Cappadocia and Its Churches. New York, Oxford University Pres.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (t.y.). *T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı*. Geliş tarihi 17 Temmuz 2023, gönderen <https://www.ktb.gov.tr/>
- Mitchell, S., (1993). Anatolia: Land, Men, and Gods in Asia Minor. Oxford: Clarendon Press.
- Ötüken S. Y., (1987). Göreme. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınevi: Ankara.
- Ötüken SY. (1984). Kappadokya Bölgesi'ndeki kapalı yunan haçı kiliselerde resim programı. Sanat Tarihi Dergisi, 3(3), 143-167.
- Öztaşkın G. (2018) Bizans dönemi kilise mimarisi. ARKHE Dergisi, 5, 10-17.
- Restle, M., (1967). Byzantine Wall Painting Asia Minor, I-III, , Recklinghausen: Vienna.
- Rodley L (1985). Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia..Cambridge University Press: Cambridge.
- Sipahi, Ö. 2023, Fotoğraf Arşivi.
- Sözen M (1998) XI. yüzyıl ve sonrası: Selçuklu ve Osmanlı Dönemi. Kapadokya (Ed. Metin Sözen) Ayhan Şahenk Vakfı, İstanbul.
- Teteriatnikov, N., (1996). The Liturgical Planning of Byzantine Churches in Cappadocia. Pontificio Istituto Orientale., Roma.
- Tuna T. Demirdurak B. (2014). Cappadocia. BKG Publications: İstanbul.
- Uysun, M., (2017). Göreme Open Air Museum Churches, Mustafa Uysun Publications: İstanbul.
- Uyar TB., (2015). *Thirteenth- century 'Byzantine' Art in Cappadocia and the question of Greek Painters at the Seljuq Court. Islam and Christianity in Medieval Anatolia*. A. C. S. Peacock, Bruno De Nicolaand, Sara Yıldız (Ed.), Islam and Christianity in Medieval Anatolia içinde (s. 215-231). Ashgate Publishing Company: Burlington.

Yıldız, A. 2023, Fotoğraf Arşivi.

Yılmaz, H. M., Yakar, M., Mutluođlu, Ö., Yurt, K., Kataras, K. ve Yilmaztürk, F. (2010). İklimsel faktörlerin Kapadokya bölgesindeki toprak aşınmasına etkisi, Harita Teknolojileri Dergisi, 2(1), 13-19.

Yılmaz, İ. (2011). Müze ziyaretçilerinin hizmet kalitesini algılamaları: Göreme Açık Hava Müzesi Örneđi, 22(2), 183-193.